

La noció erudita de justícia a la Corona d'Aragó (s. XII-XVIII)¹

Tomàs de Montagut
Universitat Pompeu Fabra

L'article vol indagar en la noció de Justícia a la Corona d'Aragó a partir de l'alta edat mitjana i fins el segle XVIII. A partir del jurista romà Ulpia, es considera la noció de Justícia com a voluntat perpètua i constant d'atribuir a cadascú el seu dret. La Justícia es presentà com un dret objectiu i etern, és a dir, com la Veritat i, donada que no pot existir cap voluntat humana que sigui constant i perpètua, es va concloure que la Veritat s'identificà amb el Déu cristià, etern i totpoderós, la qual cosa produí, entre d'altres, l'expressió de *Iustitia id est Deus*, la qual venia identificava la Justícia amb Déu: a partir d'aquests pressupostos, el text presenta les diferents variables i interpretacions sobre el concepte de Justícia al llarg dels segles a la Corona d'Aragó.

The article is an in-depth study of the concept of Justice in the Kingdom of Aragon between the early middle ages and the XVIII century. According to the Roman jurist Ulpian, the notion of Justice is the perpetual and constant wish to assign each person their rights. Justice is presented as an objective and eternal law, i.e. as Truth, and as no human desire that is constant and perpetual can exist, the conclusion was drawn that Truth is identified with the eternal and all-powerful Christian god, which leads to the expression of Iustitia id est Deus, which identified Justice with God. Based on these assumptions, the paper presents the variable factors and interpretations of the concept of Justice in the Kingdom of Aragon over the centuries.

Per examinar la noció existent de justícia a la Corona d'Aragó considero oportú reproduir la definició que s'inclou d'aquest concepte a les *Leges Palatinae* dels reis de Mallorca del 1337², la qual es troba reproduïda en les seves versions romancesjades, és a dir, en les Ordinacions de la Casa i de la Cort dels reis d'Aragó promulgades pel rei Pere el Cerimoniós el 1344.³

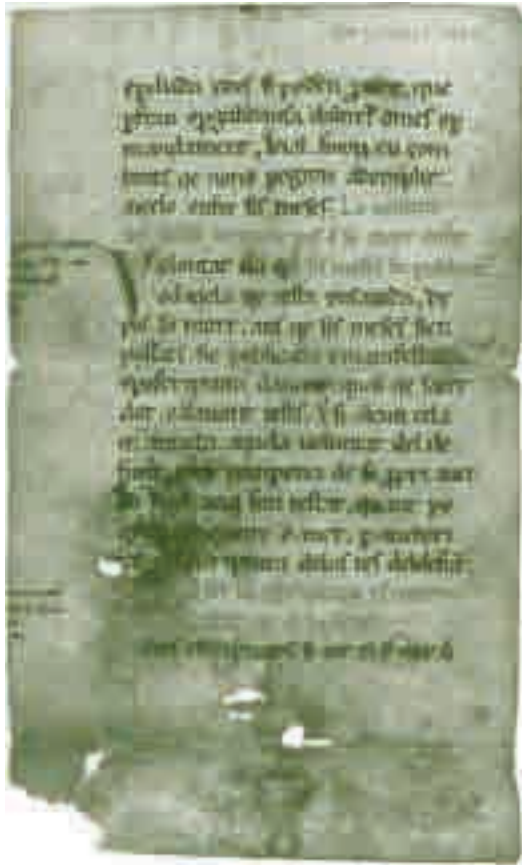
En el primer dels textos la definició de justícia s'inclou sota la rúbrica de l'ofici del procurador fiscal, de l'oficial encarregat de perseguir tots aquells curials que no observin ni les lleis ni el dret, en general. La justificació de la missió que té assignada aquest oficial pel legislador o ordenador es fonamenta en l'argument segons el qual l'observança de la llei és imprescindible i obliga fins i tot el mateix príncep, atès que a través de les lleis és com es conrea i s'assoleix la justícia, considerada alhora com una virtut inestimable, de caràcter religiós i humà.

El fragment de les *Leges Palatinae* s'inspira clarament en fragments del *Corpus iuris civilis*. Els uns deriven del Digest⁴ i els altres del *Codi*⁵ de Justinià. L'interès del text radica en la manera com l'anònim autor de les *Leges Palatinae* els enllaça i subordina, així com en les variants creatives que hi introdueix.

Per tal d'analitzar el seu contingut, el reproduïm: "*Digna vox est maiestate regnantis legibus per quas illa inestimabilis virtus iustitiae, quae est constans et perpetua voluntas ius suum unicuique tribuens, negligendo propriam utilitatem ut servet communem aequitate, colitur, alligatum se ipsum principem confiteri*".⁶

La traducció que proposo és la següent: "Digne és per la majestat allò que es diu d'aquell que regna: que el príncep es confessa a si mateix subjecte a les lleis; per les quals es conrea aquella virtut inestimable de la justícia, la qual consisteix en la constant i perpètua voluntat d'atribuir a cadascú el seu dret, negligint la utilitat pròpia a fi d'observar l'equitat comuna".

La noció de justícia com a voluntat perpètua i constant d'atribuir a cadascú el seu dret és una noció del dret romà clàssic que trobem formulada pel jurista Ulpia.⁷ Tot amb tot, ara ens interessa destacar la nova significació que per al pensament jurí-

El Liber Iodiciorum esdevingué el referent legal per a la recomposició de la vida política i jurídica a Catalunya després de la caiguda de la monarquia visigoda.

dic medieval posseeixen els adjectius *perpètua* i *constant* que hom atribueix a una voluntat que s'identifica amb la justícia.

La justícia, en un món de drets i de voluntats subjectives com el de l'alta edat mitjana europea, es presenta davant els juristes lletrats que llegeixen el text d'Ulpí com un dret objectiu i etern, és a dir, com la veritat.⁸ Puix que no pot existir cap voluntat humana que sigui constant i perpètua, s'ha de concloure afirmant que, ara, aquesta voluntat s'identifica amb el Déu cristià, etern i totpoderós. A partir d'aquí podem comprendre que l'aforisme que circula entre els juristes de l'època segons el qual *Iustitia id est Deus* serveix per a explicar en una frase el pensament jurídic dominant que identifica la justícia amb Déu. Si la justícia és cosa de Déu, a l'home li correspon l'*ius*. La *Iustitia* i l'*Ius* formen un binomi que també s'explica pel pensament jurídic dominant i que és equivalent al format pels termes dret natural / dret positiu i equitat ruda / equitat erudita.⁹ Tractarem d'aquest punt més endavant; ara, a diferència de l'època romana, la legitimitat o l'autoritat del monarca no procedeix de la norma humana establerta pel poble, sinó de Déu, que és justícia infinita. Per tant, el monarca queda subordinat a la llei i l'ha d'observar perquè amb ella la justícia divina esdevé humana, és a dir, perquè amb les lleis es conrea la justícia.

1. Aquesta publicació s'insereix dins de les activitats del projecte de recerca "El derecho histórico en los pueblos de España: ámbitos público y privado (siglos XI-XXI)", que compta amb un ajut del MEC de referència SEJ 2006-1501-COI-O i també dins de les activitats del Grup Consolidat de Recerca de la Generalitat de Catalunya de referència 2005SGR117.

2. Vegeu-les a: *Iacobi III regis Maioricarum, Leges Palatinae*. Cod. n. 9169 de la Bibliothèque royale Albert I = (LP-II), amb la seva traducció catalana editada per José J. de Olañeta, Palma de Mallorca, 1991. Amb aquest codi es formularen les normes administratives que estableixen el règim jurídic i determinaven les competències dels oficials de la casa i de la cort del rei de Mallorca. La seva constitució orgànica estava presidida pel principi de jerarquia i de divisió ordenada del treball entre els quatre grans oficis (majordom, camarlenc, canceller i mestre racional) i els seus oficials subordinats. S'evita la patrimonialització dels oficis mitjançant l'organització d'un sistema de salaris per remunerar els serveis prestats pels oficials. Es delimiten de manera precisa els drets, les obligacions i les prohibicions dels quatre grans oficis i l'abast de la seva jurisdicció. Aquesta normativa, en moltes ocasions, no feia altra cosa que elevar a norma legal i erudita estils o pràctiques burocràtiques que ja s'efectuaven des de feia temps a la casa i la cort de la Corona d'Aragó. A tall d'exemple i per al mestre racional, vegeu MONTAGUT ESTRAGUÉS, T. de. *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*. Barcelona: 1987. Vol. 1, pàg. 177-196.

3. Pere el Cerimoniós va apropiarse de les *Leges Palatinae* i les promulgà, traduïdes i adaptades, per a la seva casa i cort com a ordinations al 1344. Vegeu-les a *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç darago sobre el regiment de tots los officials de la sua cort*, a CODOIN ACA (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón). Barcelona: 1850. Tom 5, pàg. 7-266.

4. D., 1, 1, 10 = CICI (*Corpus iuris civilis iustinianei, studio et opera Ioannis Fehi*, t.1-6, reimpressió phototypica editionis 1627, Otto Zeller, Osnabrück, 1966). T. 1, col. 20.

5. C., 1, 14, 4 = CICI, t.4, col. 217.

6. LP-II, p. 36.

7. D., 1, 1, 10 = CICI, t.1, col. 20 *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens*.

8. Cf. sobre el pensament jurídic d'aquesta època MONTAGUT, T. de. *La Justicia en la Corona de Aragón*, dins "La Administración de Justicia en la Historia de España. Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en Archivos". Archivo Histórico Provincial de Guadalajara. Guadalajara, 11-14 noviembre 1997. Guadalajara: 1999, pàg. 655-658. El present article reposa sobre part de la versió catalana actual d'aquest treball.

9. Cf. VALLEJO, J. *Ruda equidad, ley consumada: concepción de la potestad normativa (1250-1350)*. Madrid: 1992, pàg. 302-327.

Per altra banda, la *Iustitia* i l'*Ius* han de realitzar-se negligint la pròpia utilitat i observant l'equitat comuna. Ambdues condicions d'actuació normativa ens introdueixen en aspectes essencials del pensament jurídic dominant a l'edat mitjana de l'Europa cristiana i també, en conseqüència, de la Corona d'Aragó i de Catalunya.

A l'alta edat mitjana, després de la caiguda de la monarquia visigoda, la recomposició de la vida política i jurídica es va realitzar a Catalunya sota el mantell protector de l'imperi carolingi i de la seva organització administrativa basada en els comtats. Des del punt de vista jurídic, es constata una pervivència del *Liber iudiciorum* i de la seva normativa (les lleis dels reis visigots) si bé cada cop més encarnada en costums impulsats pels jutges i pels tribunals com a normativa general.

A partir del segle XI les estructures feudals i senyorials s'imposen sobre la monarquia, la qual cosa comporta el triomf d'una concepció subjectiva del dret segons la qual la justícia consisteix en prendre o defensar cadascú el seu dret per si mateix, mitjançant l'elecció com a dret del comportament més favorable a la consecució dels seus interessos particulars o a la consolidació de la posició social que fatigosament s'ha obtingut, atès que, segons el raonament habitual de l'època, tot allò que té una existència real és allò volgut per Déu. Amb altres paraules: a aquesta època existeix una identitat entre el dret natural cristià i el dret positiu. El sistema d'autotutela del dret és correlatiu a la crisi del poder públic monàrquic i de la seva administració de justícia.¹⁰

A partir del segle XII es produeix la recepció del dret comú europeu i, amb ella, s'introdueix la nova concepció objectiva del dret, que és paral·lela al renaixement de la vida urbana i al restabliment del poder públic.¹¹ Abans es concebia l'existència d'una relació directa entre Déu i el dret de cada individu, de manera que el dret no consistia en l'art d'ajustar de manera equitativa els comportaments dels membres de la comunitat (*ius*) sinó en la voluntat subjectiva imposada directament de grat o per força (*directum*). La nova doctrina que s'anirà imposant des del segle XII concep una teoria segons la qual entre Déu i l'home s'introdueix una

A partir del segle XII, arran la recepció del dret comú europeu, començà a sorgir una nova concepció objectiva del Dret: ara, entre Déu i l'home s'introduïa una potestat pública (el monarca) que tindria la competència i el deure de fer justícia: Pere III de Catalunya-Aragó, el Cerimoniós (escultura de Jaume Cascall, de mitjan segle XIV) és un exemple paradigmàtic d'aquesta nova situació.

potestat pública (el monarca) a la qual s'assignarà la competència i el deure de fer justícia i a la qual s'atorgarà la jurisdicció general sobre tota la comunitat.

En conseqüència, ara la justícia no pot consistir en l'elecció directa, subjectiva i en tant que dret d'aquell comportament que només permet obtenir la utilitat privada o pròpia, ans al contrari, ara la justícia consisteix en aquella activitat que negligeix (o no elegeix) la utilitat pròpia perquè es dirigeix a la consecució de finalitats d'interès general, públic o comú, és a dir, perquè persegueix l'equitat comuna; ara la justícia s'actualitza ajustant comportaments mitjançant l'*ius*.¹²

La glossa ordinària al *Digest* i a les *Novel·les* de Justinià, fixada per Acursi a mitjans del segle XIII, estableix la noció de jurisdicció que es difondrà per Europa al compàs de la recepció del dret comú en els diversos territoris.

Aquesta noció serà interpretada, millorada i contraposada a la noció de *potestas statuendi* pels juristes posteriors, entre els quals destaquen Bàrtol i Baldo (s. XIV) i la seva efectivitat es prolongarà en el temps arribant fins l'època moderna com a noció clau de la vida jurídica i política, com ja va posar de manifest Pietro Costa¹³ amb caràcter més general i Jon Arrieta¹⁴ per al cas de Catalunya.

Tanmateix, la noció que ens interessa és l'originàriament fixada per Acursi. Amb ella es declara que *Iurisdicito est potestas de publico introducta, cum necessitate iuris dicendi, et aequitatis stadiuendi*.¹⁵

La traducció que proposo és la següent: "Jurisdicció és la potestat pública introduïda amb l'obligació de declarar el dret i d'establir l'equitat".

La jurisdicció és un poder públic que s'introdueix entre Déu i el meu dret o el dret de cadascun dels subjectes individualment considerats.

El poder que s'introdueix trenca la relació directa entre Déu i l'home, i la seva naturalesa és pública i no pas privada, és a dir, s'afirma ara que entre l'individu i Déu existeix la comunitat que genera un poder que subjecta i obliga tots els membres que la formen; es tracta d'un poder públic contenciós al qual s'assignen uns deures o oficis que cal destacar de manera especial: declarar el dret i establir l'equitat.

La recepció del dret comú comporta, en conseqüència, la recepció de la noció d'un poder públic, el titular del qual és competent per a establir l'equitat i per a declarar el dret sobre tots els membres de la comunitat que dirigeix o governa. A més a més, els naturals estan obligats a observar el dret creat pel monarca per raó, precisament, del vincle de naturalesa que els lliga i obliga a complir-lo, el qual ha sorgit pel sol fet natural de néixer en el territori on el monarca exerceix la seva jurisdicció. No és estrany que sigui a les cúries de Ramon Berenguer II, IV i en la d'Alfons el Cast on aquestes doctrines es rebin amb més interès per tal com permeten enfortir la figura institucional del monarca com a titular d'una jurisdicció general o universal sobre tots els seus regnes i terres. Amb tot, anem per pams i analitzem la competència d'establir l'equitat que s'atribueix al titular de jurisdicció. Aquesta *potestas statuendi* o *constituendi* pren significat dins del marc de la nova concepció objectiva del dret, la qual, elaborada pels glossadors, distingeix entre una equitat ruda i una altra d'erudita; és a dir, entre el **dret natural** creat per Déu i establert de manera ruda i amagada dins dels confins de la natura, en l'ordre equitatiu de les coses i dels homes, i el **dret positiu** constituït pel príncep, titular de la jurisdicció general, a través de la creació de la llei raonada, raonable i obligatòria per a tota la comunitat i segons un procediment determinat.

10. És un món on triomfa la justícia vindicatòria. Sobre aquesta mena de justícia i la seva diferència amb la justícia penal contemporània vegeu TERRADAS SABORIT, I. *Justicia vindicatoria. De la ofensa e indefensión a la imprecación y el oráculo, la vindicta y el talión, la ordalía y el juramento, la*

composición y la reconciliación. Madrid: 2008, pàg. 165 i seg.

11. Amb caràcter general, s'ha de recórrer sobre aquest tema a FONT RIUS, J.M. *La recepción del derecho romano en la península Ibérica durante la edad media*, dins "Recueil de mémoires et travaux publiés par la société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit". Montpellier: 1967. Fascicle VI, pàg. 85-104. Per a Catalunya es pot consultar IGLESIA FERREIRÓS, A. *La difusión del derecho común en Catalunya*, dins "El Dret Comú i Catalunya, Actes del 1r Simposi Internacional, Barcelona, 25-26 de maig de 1990". Barcelona: 1991, pàg. 95-284.

12. En aquestes societats cristianes generals de la Corona d'Aragó que s'uneixen a partir del segle XII (Aragó i Catalunya) el costum cedeix a la jurisprudència l'hegemonia dins del sistema plural de fonts del dret que coexisteixen en els diversos ordenaments jurídics generals, municipals i senyorials. Sobre aquesta qüestió vegeu MONTAGUT, T. de. *L'Ordenament jurídic català i el dret municipal: el cas d'Orta*, dins "1296-1996, 700 anys dels costums d'Orta. Actes de les Jornades d'estudi. Orta, 25, 26 i 27 d'octubre de 1996". Calceit: 1997, pàg. 63-81.

13. Cf. l'obra de referència sobre el tema: COSTA, P. *Iurisdicção. Semántica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*. Milà: 2002, 2 p. 175: "[...] la compattezza del campo semantico della 'iurisdicção', come si era venuto organizzando nel XII, XIII e prima metà del XIV secolo, è minata prima da una 'profetica intuizione marsiliana (dell'ultimo Marsilio, l'autore del 'Defensor minor'...), poi, più organicamente, da Baldo. In termini di relazioni semantiche essenziali, la relazione bartoliana (e, in qualche misura, pre-bartoliana) di iponimia fra 'iurisdicção' e 'potestas statuendi' costituiva il centro di equilibrio del campo semantico: in termini metalinguistici, il processo di potere ricomprendeva simbolicamente ogni fenomeno politico (ivi compresi gli statui comunali) al punto che l'universo politico medievale (o una buona parte di esso - la Chiesa, come vedremo, farà eccezione) si ordinava intorno alla parola-chiave 'iurisdicção'.

Rimanendo più o meno costanti gli altri elementi del sintagma, le successive modificazioni linguistiche non potevano che concentrarsi sul contesto 'iurisdicção-potestas statuendi'. I 'colpi' (...) che il sistema subisce non potevano essere accusati che nelle relazioni in cui quel contesto si organizzava. È così che all'iponimia in Marsilio succede la sinonimia, sostituita in Baldo da una relazione di complementarità".

14. Cf. ARRIETA ALBERDI, J. *La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica*, dins "Pedralbes. Revista d'Història moderna", 15, 1995, pàg. 39.

15. Cf. gl. potest a D., 2. 1. 1. "[...] est enim iurisdicção potestas de publico introducta, cum necessitate iures dicendi et aequitatis statuendae." A CICI, 1, pàg. 123; I gl. Iurisdictione a Coll. II, 3, a: CICI, 5, pàg. 121.

Tanmateix, la *potestas statuendi* o poder legislatiu que reneix sota el mantell de la *iurisdictio* no és un poder discrecional fruit de la lliure elecció del monarca, ans al contrari, la voluntat del monarca constitutiva de la llei ha d'ésser ordenada per la raó puix que l'ordre natural establert per Déu és un ordre racional i el dret positiu s'ha de subordinar al dret natural.

En conseqüència, el titular de jurisdicció és competent per a establir l'equitat ruda en preceptes legals que poden adoptar diverses formes i denominacions com, per exemple, constitucions i capítols de Corts (Catalunya), Fueros (Aragó), Furs (València) i Capítols (Corona d'Aragó).¹⁶

En aquests moments (s. XIII) el dret general ja no és la voluntat individual moguda per l'interès particular, sinó la voluntat pública ordenada per la raó i dirigida a la consecució de l'interès públic, a establir l'equitat ruda comuna en preceptes escrits de caire general.

Segons el dret comú europeu, fonamentat políticament en el model de la monarquia cesaropapista de Justinià, només al príncep o a l'emperador corresponia constituir l'equitat ruda en lleis positives. Tot amb tot, aviat els juristes, mitjançant les seves doctrines, van traslladar aquesta potestat legislativa a tots aquells monarques i universitats que no la reconeixien com a superior en els seus regnes per vincles de naturalesa privada, feudal o senyorial.¹⁷

En els regnes i les terres de la Corona d'Aragó aquesta potestat legislativa atribuïda pel dret comú al rei fou limitada per via legislativa o parlamentària (Fuero General de Aragón, Corts de Barcelona i de València del 1283) i més endavant per via doctrinal (Jaume Callís, *Extragravatorium curiarum* [...]) establint el típic sistema del pactisme jurídic per a la creació legislativa en el si de les Corts, d'acord amb un dret i un procediment parlamentari propi de cadascuna de les comunitats generals.¹⁸ Altrament, al costat del nou dret legal autòcton i propi de cadascun dels regnes i dels territoris i del conjunt de tots ells, constituïts pel rei i per les Corts, ens trobem amb l'acceptació com a dret de la *ratio scripta* per antonomàsia, ço és, del mateix cos normatiu de l'*ius commune* europeu, bé

acceptant-lo directament com una més de les fonts normatives pròpies (Mallorca 1299, Catalunya 1409) o indirectament, reconeixent-lo com la versió o traducció més idònia i raonable del dret propi (Furs de València) o com a expressió normativa del seny natural de les coses, que s'accepta com a font subsidiària (Aragó i València).¹⁹

No continuarem tractant aquesta dimensió creativa i organitzadora del dret universal, del dret general i del dret especial que posseeix la jurisdicció²⁰ per tal com hem de centrar-nos en la competència declarativa del dret que pertany al seu titular, és a dir, en la competència que correspon a tot titular de jurisdicció universal, general o especial sobre la vida del dret, sobre la seva aplicació i sobre la seva interpretació creativa en casos concrets on es produeixi conflicte d'interessos o de pretensions entre parts o on sigui necessària la seva concreció particular.

Fer justícia consisteix en atribuir o en declarar a cadascun el seu dret d'acord amb l'equitat comuna, ço és, en aplicar o fer observar la norma general o el dret objectiu en un cas concret i en garantir el formal funcionament de les institucions públiques.²¹ Aquesta activitat havia d'ésser desenvolupada pel titular de jurisdicció o de potestat pública. Es tractava d'un ofici o d'un deure, de manera que el monarca titular de jurisdicció estava obligat no solament a fer justícia d'ofici sinó també a administrar-la a petició o a súplica dels seus naturals.

Altrament, el dret objectiu que es reconeix amb la difusió del dret comú es projecta sobre unes societats medievals que fins a la fi de l'antic règim es caracteritzaran per la seva estructuració estamental o, si ho diem d'una altra manera, per la desigualtat existent en l'*status* o condició jurídica dels seus membres per raó d'haver-ne aplicat uns criteris de discriminació jurídica fonamentats en el naixement, en el llinatge, en la professió, en el gènere, en la religió, etc. Amb això volem indicar que el dret objectiu no és igual per a tots i que al monarca o al titular de la jurisdicció universal, general o especial li correspondrà declarar jurídicament aquestes diferències, utilitzant per a aquesta finalitat la seva competència per atorgar privilegis, mer-

La formalització de les noves situacions jurídiques a Europa es concretarà en sistemes de compilació com les constitucions (Catalunya), furs (València) i capítols (Aragó).
Fotografia: Constitucions catalanes (edició de 1704).

cès o exempcions. D'aquesta manera els processos efectius de poder esdevindran processos vàlids de poder. Es legitimaran situacions de fet que esdevindran situacions de dret.²²

Per tal d'ordenar i de sistematitzar les diverses maneres de declarar el dret que pertanyen al titular de jurisdicció podem reduir-les a tres grans activitats que comporten, respectivament, un procediment específic.

En primer lloc, la decisió de controvèrsies d'interessos entre parts privades o amb el fisc mitjançant la denominada via de justícia, de caràcter contenciós o voluntari, que culmina amb diversos tipus de resolucions com poden ser les sentències, les conclusions o les decisions.

En aquest primer grup el titular de jurisdicció actua com a jutge entre parts que se situen en un mateix pla d'igualtat, malgrat els privilegis o les llibertats processals que alguna d'elles pugui tenir (el fisc, els nobles, l'Església...), de manera que la seva missió és aplicar, declarar i executar el dret, després d'examinar i dilucidar els fets al·legats pels litigants segons determinats sistemes probatoris.

En segon lloc, declarar el dret comporta per als titulars de jurisdicció la facultat de reconèixer la posició o situació jurídica dels particulars mitjançant la via de gràcia per la qual els suplicants o alguns naturals poden obtenir d'ells: privilegis, remissions, mercès, oficis, guiatges o salconduits, a través de cartes, lletres o àdhuc a través de rescriptes afegits en el mateix document de la sol·licitud.

En aquest sentit, els titulars de jurisdicció estan facultats per a reconèixer com a drets especials determinats fets que se situen fora de l'àmbit de protecció del dret comú i que d'aquesta manera s'incardinen dins del procés global de poder. En cas de col·lisió d'un privilegi amb la llei s'haurà d'analitzar el cas i resoldre'l a través d'una interpretació creativa.²³

16. Cf. PÉREZ MARTÍN, A. [Johannes-Michael Scholz] *Legislación y jurisprudencia en la España del antiguo régimen*. València: 1978, pàg. 9-276; i el seu *Estudio introductorio a "Fori Aragonum: vom Codex von Huesca (1247) bis zur Reform Philipps II (1547) nach der Ausgabe Zaragoza 1476/1477, mit der handschriftlichen Glossen des Martín de Pertusa..."*. Faksimiledruck mit einer Einleitung von Antonio Pérez Martín. Vaduz/Liechtenstein: 1979.

17. Cf. CALASSO, F. *I glossatori e la teoria della sovranità. Studio di diritto comune pubblico*. Milà: 1957; i COSTA, P. *Iurisdicção. Semántica del potere político nella pubblicistica medievale (1100-1433)*. Milà, 20022, pàg. 253 seg. "il contesto civitas superiorem non recognoscens, de iure/de facto".

18. Sobre el pactisme vegeu FONT, J.M. *Estudi introductorio*, dins "Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495". Barcelona: 1988, pàg. XCI i seg.

19. Cf. MONTAGUT ESTRAGUÉS, T. de i MALUQUER DE MOTES i BERNET, C.J. *Història del dret espanyol*. Barcelona: 1997, pàg. 142-186.

20. A cada nivell de comunitat (Corona d'Aragó, regne, municipi, senyoriu...) correspon un nivell de jurisdicció que permet la seva ordenació jeràrquica. Sobre aquest punt vegeu COSTA, P. *Iurisdicção... op. cit.*, p. 252: "‘Iurisdicção’ funge da parametro di misurazione della forza politica di vari ‘populi’. ‘Iurisdicção’ è l’asse verticale della società, sulla quale i vari luoghi strutturali si ordinano gerarchicamente a seconda del loro quoziente di potere".

21. Cf. sobre aquesta problemàtica CORONAS GONZÁLEZ, S.M. *Estudios de Historia del Derecho Público*. València: 1998; "La nueva dimensión hispánica de la Justicia del Rey", dins *La aplicación del Derecho a lo largo de la Historia. Actas I Jornadas de Historia del Derecho de la Universidad de Jaén*. Jaén: 1996; SAINZ GUERRA, J. (ed.) *Actas II Jornadas de Historia del Derecho*. "La aplicación del Derecho a lo largo de la Historia". Jaén: 1997; *Actas II Jornadas...* Jaén: 1998; GONZÁLEZ ALONSO, B. *La Justicia*, dins "Enciclopedia de Historia de España (dirigida por Miquel Artola) II". Instituciones Políticas. Madrid: Imperio, 1988, pàg. 343-417.

22. *Vide supra* n. 16.

23. La doctrina en aquest punt no és pacífica. Arguments a favor de la preferència dels privilegis es troben, per exemple, en els següents passatges del *Corpus Iuris Civiles*: gl. *Fuerint a D.*, 29, 7, 6, 2 a CICI, 2 pàg. 771 "solutio et ibi expressit et sic concordat et faciunt predicta non valeat privilegium contra legem indultum non obstante tali lege, quod dic ut C. si contra ius vel uti. Pub. L. fi." ; gl. *Accipiat a D.*, 32, 1, 22 a CICI, 2, pàg. 1041 "Item nota hic argumentum pro rescriptis vel privilegiis contra legem, quod valeant, si dicat princeps, non obstante, etc". Vegeu també COSTA, P. *Iurisdicção... op. cit.* pàg. 260 "Attraverso il sapiente combinarsi del linguaggio della validità con linguaggio della effettività, attraverso la mediazione di 'iurisdicção', è rappresentato tutto il sistema politico medievale, il processo globale del potere [...]".

Una de les característiques del sistema de governança a la Corona d'Aragó fou el seu pactisme jurídic. Detall d'una sessió del Consell d'Aragó.

Tanmateix, dins del marc del pactisme jurídic de la Corona d'Aragó aquest tipus d'activitats normatives entraran aviat en conflicte amb l'observança de les lleis o dels furs generals, atès que, per la via de l'excepció, es trobava la manera de burlar la seva eficàcia per part de qui obtenia la gràcia o la mercè. Les protestes de les Corts dels diversos regnes i també les protestes de terceres persones que es consideraven perjudicades per aquestes gràcies o privilegis van ser molt abundants i van suposar un fre per al lliure i discrecional exercici d'aquesta facultat que competia al titular de jurisdicció, en els seus nivells o graus superiors.

De totes maneres, s'ha de tenir en compte que a través d'aquesta via de gràcia es facilitava la validació dels drets i dels ordenaments jurídics locals de l'alta edat mitjana, fonamentats en els fets, en el *directum* i en els usos i costums, i la seva integració dins de l'ordenament jurídic complet de la comunitat general del Regne o Principat. Per via excepcional o de privilegi es reconeixien moltes vegades pel titular del nou poder públic posicions o situacions jurídiques assolides privadament en èpoques anteriors per senyors, municipis, universitats, gremis, confraries, persones eclesiàstiques, mercaders, etc.

En tercer lloc, declarar el dret comporta per al titular de jurisdicció la facultat de governar o de dirigir i de garantir i de procurar el bon i legal funcionament de les coses públiques²⁴ i d'aquelles institucions polítiques i administratives amb les quals s'estructura o vertebrava la comunitat. Amb aquesta finalitat, el monarca pot dirigir, d'ofici i des de la seva cancelleria, cartes, lletres o ordres o pot formular provisions per proveir les peticions escrites dels suplicants amb manaments a oficials o amb mesures executives, a través de la via de govern, si bé totes aquestes disposicions de govern, de manera semblant als privilegis, no poden contradir les disposicions legals o constitucionals que es consideren pactades i de necessària observança.²⁵ En aquesta via governativa, la limitació de la *postestas statuendi* del monarca pel procés vàlid de poder que durà al pactisme jurídic explicaria per què la normativa que configura el règim jurídic de la casa i

cort del monarca d'Aragó descendeix del nivell legal que li havia donat Jaume III de Mallorca el 1337 (*Leges Palatinae*) al nivell reglamentari d'ordinació que li dóna Pere el Cerimoniós, quan la promulga en la versió catalana del 1344 (ordenacions de regiment de tots els oficials de la seva Cort).²⁶

En definitiva, a la Corona d'Aragó, el monarca titular de la jurisdicció universal farà justícia declarant el dret a través de les vies o procediments de justícia, de gràcia i de govern. Són tres vies o procediments diferents però que deriven d'una mateixa i única jurisdicció, atès que no es presenten com a mitjans per a l'exercici de facultats o poders autònoms o independents que s'equilibren mútuament sinó com a mitjans diversos de manifestació d'exercici d'un sol poder públic: el poder que la Corona atorga al monarca sobre la comunitat en què Déu l'ha elegit per ser rei, ço és, per exercir l'ofici de fer justícia. El rei té la missió de convertir el dret natural cristià en dret positiu, i això tant a nivell universal i general (a través de normes universals, lleis generals o de Corts) com a nivell especial, particular i concret (a través de sentències sobre pretensions privades enfrontades, de privilegis particulars i d'ordres o provisions sobre béns públics i sobre les prestacions públiques exigibles). Això sí, sempre respectant el procés vàlid de poder que s'ha anat decantant en la constitució política peculiar de la Corona d'Aragó, ço és, d'una unió territorial dels regnes i les terres del rei d'Aragó i comte de Barcelona. Naturalment, per fer viable aquest procés de poder s'ha anat construint també i de manera paral·lela una administració pública configurada pels oficials territorials de la Cort i dels regnes, així com pels oficials locals dels municipis i dels senyorius.

La jurisdicció no consisteix, segons la doctrina dels juristes medievals, en un poder públic sobirà, és a dir, en un poder públic il·limitat, que exclou la participació en ell d'aquells que no en són titulars. El poder en estat pur serà teoritzat per l'Església com a plenitudo potestatis del papa²⁷ i es diferencia tant de la jurisdicció com s'assembla a la noció de sobirania estatal, la qual, com és conegut, es teoritzarà a l'època moderna i trobarà en el pensament polític de Jean Bodin un dels seus millors exponents.

A partir d'aquí es concep com a sobirà tot aquell poder públic que no es trobi limitat per poders d'índole superior (Església o Imperi) o inferiors (municipis, províncies o senyorijs).²⁸ La comunitat en què existeix un poder sobirà troba en ell i en el seu dret legal unitari la garantia de la seva plena independència i llibertat. És la nova comunitat estatal. Tanmateix, a la Corona d'Aragó no es rebrà aquesta doctrina, sinó solament quan sigui imposada per la força de les armes amb ocasió de la guerra de Successió que consolidarà la nova dinastia dels Borbons. El primer monarca Borbó, en ús de la seva sobirania i per dret de conquesta, posarà fi a la Corona d'Aragó i a la seva constitució política representada encara, fins al 1707, pel Consell d'Aragó i pels drets públics dels regnes i les terres que la integraven.²⁹

De tot allò que hem dit anteriorment es pot col·legir que a la Corona d'Aragó es va mantenir fins a la fi un procés vàlid de poder regit pels principis de l'imperi del dret (iuscentrisme polític) i pel pactisme jurídic la formulació normativa dels quals constituïen les lleis fonamentals de la seva monarquia. Aquesta situació comportava tant una noció de jurisdicció que admetia límits, graus i classes, com el caràcter moderat i no absolut de la monarquia per raó de les esmentades lleis fonamentals.

24. Els governants representen la comunitat jurisdiccional i governen les persones i els béns que la integren. Sobre aquest punt vegeu gl. *Personae* a Inst. 4, 11, 3 a CICI, 5, col. 551 "[...] eodem observando, et si tutor; vel curatur, vel aliae tales personae quae alienarum rerum gubernationem acceperunt, litem quibusdam per alium inferunt".

¹ *Ut sunt patres in bonis filiorum... Item magistratut nomine municipio.*

25. Vegeu, per exemple, sobre aquesta qüestió, allò que preparaven els tractadors de les Corts de Montsó del 1388/89 (AHCB, Consell de Cent, XVI, 19, i, cap. 58 "*Les cartes, letras o provisions nostres o de primogenit o general governador o lochtinent nostres signades o sagellades per altra manera o forma de la ordonada dessus, e encara les cartes, letras o provisions en la dita manera signades o sagellades que sien desaforades o minguades contra furs ustages e constitucions o leys del regne, o provincia on seran tremezes, o-s menaran a execucio; o los officials o jutges als quals seran endressades o altre no obsequen o exeguesque aquelles encara que segona iussio, penes, cominacions o altres terrors o paraules forts o greus fossen o sien apposades e contengudes en aquelles, ne per aço o per altra rao facen ne esperen alguna consultacio. E si contra les dites coses o alguna daquelles los dits officials o jutges faran, que encontinent ipso iure et facto sien infames e perden e hagen perdut lur offici e sien hauts per privats daquells. Noresmenys sien tenguts esmenar e pagar en doble a la part tots dans, interes e missions que per aquesta rao hagues o hage sostenguts o fetes*" (la negreta és meva).

26. Per tant, dins d'aquesta via reglamentària de govern cal incloure l'activitat règia d'atorgar, fora de Corts, disposicions normatives unilaterals i de caràcter general, bé a súplica o a petició d'una comunitat (pragmàtiques), bé *motu proprio* (ordenacions, edictes).

27. Cf. COSTA, P. *Jurisdictio... op. cit.*, pàg. 268-269: "*'Plenitudo potestatis' è potere allo statu puro, non dichiarativo, ma puramente volontaristico. Il secondo processo di potere valido è configurato in modo che uno spazio di esso trabocca oltre il sistema della validità: questo spazio è il luogo dell'assolutezza sovrana del pontífice*".

28. Cf. HELLER, H. *La Soberanía. Contribución a la teoría del derecho estatal y del derecho internacional*. Mèxic: 1995, pàg. 14-15. "*El segundo gran mérito de Bodino, que se deduce de las definiciones transcritas, [República es el gobierno justo de muchas familias y de los que les es común, con poder soberano. La soberanía es el poder absoluto y perpetuo de la República.] estriba en haber reafirmado la independencia absoluta y perpetua del poder temporal: ... cuyo poder temporal es independiente del espiritual y de todos los poderes humanos*".

29. Cf. MARTÍNEZ ALCUBILLA, M. (ed.) *Códigos Antiguos de España. Colección completa de todos los Códigos de España, desde el Fuero Juzgo hasta la novísima recopilación, con un glosario de las principales voces anticuadas, notas, índices parciales y un repertorio general alfabético de materias*. Madrid: 1985. Vol. 2, pàg. 937: *Nov. Recop.* 3,3,1.

Ley I. Derogación de los fueros de Aragón y Valencia; y su reducción a las leyes y gobierno de Castilla

D. Felipe V. en Buen Retiro por Decreto 29. JUN. 1707.

"...y considerando también, que uno de los principales atributos de la soberanía es la imposición y derogación de leyes, las cuales con la variedad de los tiempos y mudanza de costumbres podría yo alterar..."

Així, els límits superiors derivaven de l'existència d'un dret diví manifestat en els llibres sagrats i interpretat per la teologia moral de l'Església: tal dret diví havia de ser respectat per tot poder públic si volia ser considerat just i legítim. En aquest sentit, el jurista estava sotmès al teòleg. Existien altres límits superiors per al dret positiu com era el cas del dret natural cristià, el qual trobava la seva expressió racional més cabal en el dret romà-canònic i en la seva interpretació creativa per part de la jurisprudència.

L'iuscentrisme polític comportava l'imperi del dret i de la llei i la subordinació del rei al dret i d'aquest últim a la raó. En aquest context, el jurista lletrat o erudit, aquell que coneixia les raons del dret i el mètode lògic d'argumentació per a descobrir-les, podia esdevenir amb facilitat, en el transcurs de la seva pràctica professional diària com a advocat, notari, jutge o oficial, un oracle del dret i, en darrer lloc, un límit per a la jurisdicció del monarca.

El pactisme jurídic es configurava com un límit inferior a la jurisdicció del monarca i no solament quant a l'activitat creadora del dret, sinó també pel que fa a la seva interpretació i aplicació. Quant a aquest últim aspecte hem de recordar que el moviment de reforma de la justícia universal a la Corona d'Aragó, iniciat pels braços de les Corts Generals de Montsó del 1382-1389, anava dirigit vers aquesta finalitat d'establir límits constitucionals a la jurisdicció del monarca i cal dir que, a força d'insistència, obtindrà alguns resultats normatius concrets en el segle XV.³⁰

Tot amb tot, els poders inferiors que limiten la jurisdicció del monarca seran els generats i formalitzats pels estaments, bé en el si de les Corts generals o particulars dels regnes i les terres de la Corona, bé directament a través del reconeixement jurídic, per part del monarca, de les seves respectives jurisdiccions (generals, senyoriales, municipals, gremials, etc.) o a través de concessions, de mercès i de privilegis.

Tanmateix, el rei en els seus privilegis sol concedir o reconèixer una jurisdicció derivada i no pas plena, originària o alodial, malgrat que moltes vegades sigui aquesta última la demanada pels sol·li-

citants. El dret comú europeu, amb les seves distincions, ha anat modulant la noció de jurisdicció de manera que admet graus i permet ajustar i jerarquitzar els diversos poders públics, sota la jurisdicció universal i suprema del monarca, a partir de la qual vessen totes les jurisdiccions atorgades. En aquest sentit, bé podem dir que es practica una comunió de totes les diverses jurisdiccions existents a la Corona d'Aragó amb la jurisdicció suprema del monarca.

En principi es distingeixen, amb alguns matisos, quatre graus de jurisdicció per raó de la major o menor potestat executiva en matèria criminal, civil i política: el mer imperi, el mixt imperi, la mòdica coerció i la jurisdicció pròpiament dita.

En matèria criminal la delimitació de competències executives presenta un espectre ampli que va des de conèixer causes que poden comportar la imposició de la pena de mort o de vessament de sang, fins a les que només poden comportar penes pecuniàries. En matèria civil, des de conèixer causes de major quantia o relatives al dret de família, fins a les causes de mínima quantia. En matèria política, des de matèries relatives a les regalies privatives i incomunicables del monarca, fins a la capacitat d'exigir prestacions públiques per a subvenir a determinades necessitats.

Per altra banda, la jurisdicció, per ser legítima, ha de procedir d'un poder públic legítim. En aquest sentit hom distingeix entre una jurisdicció universal (temporal de la Corona i espiritual de l'Església), unes jurisdiccions generals (de cadascun dels regnes) i unes jurisdiccions especials (de cadascun dels senyories, dels municipis o de les corporacions d'oficis, de gremis, etc. que existeixen dins del territori de la Corona).

Per assolir la justícia la jurisdicció s'ha de dirigir a la consecució d'unes finalitats justes, ço és, ha de dirigir-se a la consecució de l'interès públic, del benestar general i de la utilitat pública, conceptes tots ells que es fixen pels organismes polítics de la comunitat i, de manera molt especial, per les Corts.

Altrament, hem de tenir en compte que la jurisdicció es diferencia, per raó de la matèria a la qual es projecta, en temporal o en espiritual. Recordem que la justícia i el dret a l'Europa cristia-

La delimitació entre una jurisdicció espiritual i una de secular fou cada cop més gran; amb tot, el poder polític cercà la seva legitimitat també en la primera, aspecte que restà reflectit en la institució de la Inquisició. Detall d'un auto de fe.

na medieval, i per tant també a la Corona d'Aragó, només obtenen significació si no oblidem que la comunitat universal i les comunitats particulars temporals necessiten el reconeixement i la legitimitat de la comunitat cristiana universal de l'Església que les enquadra moralment i jurídicament i els atribueix sentit per mitjà de la jerarquia eclesiàstica i de l'organització administrativa de l'activitat pastoral que es dirigeix a la consecució de la salvació eterna de tots els fidels.³¹ Som encara molt lluny del procés de formació de l'estat constitucional contemporani.

Si és cert que, des de la baixa edat mitjana, els ordres de legalitat s'han sobreposat de manera hegemònica als ordres tradicionals de legitimitat, també ho és que, en darrer terme, la nova llei o constitució general basada en la raó es continua fonamentant en la creença o en la fe que existeix un ordre natural establert per Déu, que és Jesucrist, el fundador d'una Església a la qual tots els cristians pertanyen i amb la qual tots hi han de combregar. Vetllar per mantenir la puresa de la fe importa no solament a l'Església, sinó també al poder polític, el qual troba en ella la seva darrera legitimitat. La història de la Inquisició és eloqüent en aquest sentit: l'heretgia esdevé un crim de *laesa maiestatis* que pot fer merèixer com a purificació a qui l'ha practicada la pena de mort per cremació.

En conseqüència, hom distingeix entre una jurisdicció espiritual, encarnada en l'Església, en la seva jerarquia i en organismes vertebrats i regulats pel dret canònic (papa, bisbes, Inquisició, etc.), i una jurisdicció secular, encarnada pel rei, pels seus oficials i per les altres persones o ens titulars de poder públic (universitats, generals, gremis, sen-

yors...) regulats i estructurats pel dret civil (comú i propi). A la Corona d'Aragó van coexistir ambdues jurisdiccions, amb la qual cosa, malgrat la delimitació precisa del seu àmbit material de competències, es van produir abundants conflictes que generaren l'aparició d'organismes especialitzats en la seva resolució.

Per la manera com s'exerceix la potestat pública podem parlar d'una jurisdicció contenciosa (que s'administra i s'imposa forçosament als naturals i residents, amb independència de la voluntat de les parts) i d'una jurisdicció voluntària, que solament opera entre aquells que voluntàriament la sol·liciten (manumissions, emancipacions, adopcions, etc.) També es distingeix entre la jurisdicció ordinària i la delegada segons que qui l'exerceixi la posseeixi, respectivament, bé per llei o per costum, bé per delegació o mandat del titular.³²

En definitiva, fer justícia a través de les jurisdiccions volia dir no solament la producció de criteris normatius ajustats a la moral cristiana, sinó també el seu reconeixement concret i la seva aplicació pràctica en tots els processos vàlids de poder que estructuraven i feien funcionar les comunitats cristianes medievals i modernes i que asseguraven les vides diàries dels seus membres, ja sigui a través de les vies de gràcia, de justícia o de govern.

30. *Vide supra* nota 21.

31. Cf. GROSSI, P. *Europa y el derecho*. Barcelona: 2008, pàg. 37-39.

32. Sobre aquestes classes de jurisdicció vegeu gl. *Contentiosam a D.*, 1, 16, 2 a CICI, 1, cols. 93-94: *contentiosa dicitur, quae redditur in invitum...* *Voluntari vero dicitur, quae inter volentes tantum: ut hic subiicitur; i gl. Nec ipsa lex a D.*, 1, 2, 6 a CICI, 1, col. 128: *Et nota hic breviter quis dat ordinariam vel delegatam iurisdictionem. 1 Ordinariam dat Papa ordinando episcoposds.*